

ISEVÄRKI SÕNARAAMAT – SÕNAMU

Janina Kursite. Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb novadu VĀRDENE. Rīga: Madris, 2007. 528 lk.

Lāti Ülikooli professor Janina Kursite on viljakas autor. Sel kevadel ilmus raamatulettidele tema sulest sõnaraamat, mille pealkiri võiks eesti keeli kõlada vahest nii: "Ebaakadeemiline lāti keele sõnaraamat ehk maakondade SÕNAMU". (Viimase sõna olen vorminud varamu eeskujul ja see oleks pealkirjas esineva lāti uudissõna *vārdene* vaste.) Pealkirjaga tahab koostaja rõhutada, et ta pole tahtnud järgida rangeid sõnavaliku- ega ülesehituskriteeriume. Selles mõttes on J. Kursite uusim üllitis kahtlemata ääretult tänapäevase näoga: tõtlik ja pealiskaudne. Autor nendib sissejuhatavalt, et tema sõnaraamat ei taha olla ei kirjakeele- ega murdekeelesõnaraamat. Ta on valinud oma sõnaraamatusse unustuse-

hõlma vajunud või vajuma kippuvaid sõnu, soovides tuua need tänapäevasesse keelepruuki. See sõnaraamat oleks nagu omapärane "unustatud sõnade või teatavate sõnade harvemini kasutatud tähenduste ladu, kust igauks võib võtta talle huvi pakkuvaid sõnu või nende tähendusi", ja varamu "brigadirina" on autor lükanud sõnalao ukseid valla, et sisse pääseks nii noor kui ka vana, nii keeletark kui ka keelevõhik. (Intervjuu ajalehele Mājas Viesis, 19. V 2007.) J. Kursite mõnab, et sõnaraamatus domineerib eelkõige teda ennast huvitavate ja oma südamele lähedaste valdkondade sõnavara, s.o tavakultuuri, folkloori, mütoloogia ja etnograafiaga seonduv. Sõnaartiklitest leiame vanu uskumusi, ilmaennustusi,

mõistatusi ja ajatud rahvatarkust (*Trīs lietās nav galvojamas: suņa zobi, zirga kājas un bērņa pakaļa* 'On kolm asja, mille peale ei saa kindel olla: koera hambad, hobuse kabjad ja lapse tagumik'). Heldekäeliselt esindatud latgalekeelne ainek – kohati koos lätikeelsete tõlgetega – on kahtlemata seletatav autori Latgale taustaga. Sõnaraamatust võib leida unarusse vajunud *resp.* vajuvat või ähmastunud sisuga sugulussõnavara: nt *ķeluvainis/ķelavainis* 'kälimees (naise õemees)'. Ohtralt leidub tugeva emotsionaalse laenguga (lätlasi tähistavaid) mikroetnonüüme (*zirgasgalva* 'hobusepea'), vanu rahvapäraseid toidu- ja jooginimetusi (*kami* 'kama; kaerajahust puder', *karaša* 'karask', *medalus* 'mõdu', *peziks/pezics* 'peesitus ehk õllesupp ehk peergas, kaeratumm'; sõnaartiklis *putra* 'puder' on üles loetud paarkümmend pudrunimetust jpm). Unustatud pole tabusõnu, sh suguorganite peitenimesid. Tabusõnade kihistist esindagu siin *buze*, millega funktsioonildasa haakub ee *pusa* 'koll, tont (lastehirmutisena)'.¹ Läti (lätikeelsete) leksikograafiliste teoste tava on üha eiranud sugueluga seotud sõnavara. J. Kursite sõnamu püüab seda lünka mõnevõrra täita, lisades kamaluga värvi-kaid näiteid dainarepertuaarist. Sõnamus on oma kindel koht paikkondlikku laadi hüüdsõnadest ja muudel keelele eluvaimu, rütmi ja vürtsi andvatel partiklidel.

Sõnaraamatu materjal pärineb vanadest ja uutest leksikograafilistest allikatest, ilukirjandusest, autori ekspeditsioonidel Läti maakondades ja väljaspool Lätti (Kanada, Rootsi ja Venemaa diasporaas) elavatelt lätlastest ja latgalitelt kogutud ainekust, telefonikõnedest ja käsikirjadest. Autor kirjutab vaimustunult Kuramaa liivlaste mahlakast sõimust, mis on kasvanud läti keele orgaaniliseks, lahutamatuks osaks. "Kuid milline on ülejäänud Lätimaa ürgne sõimuvaramu?" küsib autor ja lisab, et nii selle valdkon-

¹ Viimase kohta vt ka: L. V a b a, Uurimusi läti-eesti keelesuhetest. Tutkimus latvialais-virolaisista kielisuhteista. Eesti Keele Instituut, Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tallinn–Tampere, 1997, lk 172.

na kui ka paljude muude alade sõnavara kogumine, avaldamine ja sellele elu sisepuhumine peab jääma tulevaste päevade ülesandeks.

J. Kursite sõnamu koosneb kolmest osast. Esimene, tusedaim osa hõlmab sõnavara, mille kasutussfääri elustamine ja laiendamine on autori arvates veel täiesti mõeldav. Teine osa pakub sellist arhailist sõnavara, mille kasutamiseks pole tänapäeva linnastunud reaalsuses pinnast (näiteks kas või hobusenimetused värvi järgi: *ābolains* 'õunik', *bērs* 'kõrb'), kuid sellised arhaismid toovad tänapäeva inimeseni sõnumi ajaloost. Kolmas osa pakub nn potentsiaalseid uudissõnu ja väärilist tähelepanu juba seetõttu, et siit võib leida muuhulgas läti keelele lähedaste sugulaskeelte (muinaspreisi, leedu) sõnavara, pidades meeles, et läti kirja-keele sõnavara arendamisel on sugulaskeeltele üldiselt olnud marginaalne tähendus. Sellesse ossa on mahtunud ka laste ja noorte sõnaloomingut. Muide, noorimate sõnaseppade sünniaasta mahub vahemikku 2001–2003!

Nagu eespool juba öeldud, ei järgi sõnaartiklid ühtset ülesehitust. Sõnad ise on koostajale dikteerinud, mida neist kirjutada. Sõnade päritolu kohta on märkmeid sporaadiliselt. Peamiselt Konstantins Karulise "Läti etimoloogilisele sõnaraamatule"² toetudes on esile toodud sõnade ürgne indoeuroopa päritolu, esitades algse eventuaalse etümone rekonstruktsiooni. Samuti pärineb K. Karuliselt hüpotees pidada varasemates töödes traditsiooniliselt läänemeresoome laenudena vaadeldud juhte indoeuroopa tüvedeks, nagu *karaša* 'karask', *ķeluvainis/ķelavainis* 'kälimees (naise õemees)'. Sõnaraamatus leidub mainimisväärselt läänemeresoome päritolu sõnavara, millele autor soovib tuult tiibadesse. Sõnaraamat kaasab ootuspäraselt küllaltki arvukalt liivi ja eesti sõnu, millele vastav päritoluviide on teinekord ka lisatud (nt *kan-gars* 'küngas, liivaluude jt', *peziks/pezics*, vrd lõunaeesti *pees(ü)tüss* 'õllesupp ehk peergas, kaeratumm', *tuims* 'hull, arutu'). Enamasti selline märgend siiski puudub:

² K. Karulis, Latviešu etimoloģijas vārdnīca. Rīga: Avots, 2001.

kama, *kolka* 'sügav vesi, sügavik; keset põldu kasvav metsatukk (tavaliselt kasetukk)', *kugre* 'koger', *kulda* 'kolle', *ņunņa* 'nuttur, viripill' ja *ņunņāt* 'nutma, vinguma', *pestelis* 'posija, nõid', *rumulas* 'mingi sündmuse rõõmsameelne tähistamine vms', *roida* 'prügi, praht', *saksenis* 'edela-tuul', *tosa* [tuosa] 'hingetõmme; aur, toss' jmt. *Kulda* tähistab muuhulgas ka taskut ja J. Kursite soovitat mobiiltelefoni ristida *kuldinieks*'iks, mis riimub efektselt sõnaga *muldinieks* 'muliseja, möliseja'. Siinkirjutaja üllatuseks leidub sõnaraamatus juhte, mille läänemeresoome päritolu on seni jäänud tuvastamata. Sellised on näiteks *murīt* 'venitama, pigistama' (vrd ee *murima* 'muljuma, kergelt suruma; muredaks tegema, katki suruma, purustama; (süüa) mugima': asjaomane verb on etümoloogiliselt seotud sõnaperega, kuhu kuuluvad *mure* : *mureda*, *murū* jne³; *pūga* 'tugev tuulehoog, torm' (vrd lv *pūgō* < **puhku-* / **puhka-*, ee *puhku-da* 'puhuma'); *rabuslis* 'agressiivne inime-ne, riiukukk' (ja lisatagu veel *rabelis* 'aktiivne kukk kanakarjas'⁴, vrd ee *rabe-lema*); võimalik, et ka sõnapere *rēkot* [rēkuot] jt '(tühja juttu) rääkima, valetama, karjuma', *rēkulis* [rēkulis] 'see, kes räägib valju häälega; nõid, posija; samuti: nuttur laps' (vrd ee *rääkima*, *röökima*).

Tuleb nõustuda J. Kursite tõdemusega, et üha kiiremini globaliseeruv maailm pürib oma moodsa tehnoloogiaga läbi kriipsutama vana. Kuidas ja kust leida sõnu uue maailma tarbeks? Kõike ei ole võimalik ise välja mõelda, kuid kõike ei pea ka ilmtingimata laenama, arvab J. Kursite.

³ J. Mägiste, *Estnisches etymologisches Wörterbuch* V. 2. Auflage. loomaniit. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 2000, lk 1575–1576.

⁴ J. Endzelīns, E. Hausenberga, *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai I–II*. Rīga, 1946, lk 348.

Sõnaraamatu autor Janina Kursite-Pakule (snd 1952) on pärit Latgalest: ta sünnikodu on Preiļi rajooni Arendole vallas. Keskkoolis käis ta Väina-äärses väikelinnas Līvānis, kus, protesteerides koos mõttekaaslastega Līvāni liigse võõrtöölistamise vastu, sai külge nõukogudevastalise sildi, mis sulges tee Lāti Ülikooli. Nii juhtuski, et tulevane Lāti Teaduste Akadeemia akadeemik ja Lāti Ülikooli professor alustas 1970. aastal kõrghariduse omandamist Tartus. J. Kursite on oma teaduslike huvide iseloomustuseks öelnud: "Mind huvitab kõik lätilik, aga ka kõik muu, mis on seotud Lätimaaga (vanausulised, Latgale poolakad ja nende kultuur) ja mitte ainult Lätimaaga (näiteks ürgse ornamentika jäljed üle kogu maailma, Eesti ja Leedu kultuur)." J. Kursite teadus- ja ühiskondlik tegevus ning publikatsioonid on jätkuvalt pälvinud avalikkuse tähelepanu, millest annavad tunnistust rohked autasudki, nagu Lāti TA Vilis Plūdonise lāti kirjandusteaduse auhind (1998), Balti Assamblee autasu (1999), Leedu Vabariigi Suurvürst Gediminase orden (2001), suur folklooriauhind (2005), Lāti Vabariigi Kolme Tähe orden (2007). Keeles ja Kirjanduses on ilmunud Janina Kursite kirjutis "Müütiline aeg lāti folklooris".⁵

Enne II *Letonica*-kongressi usutletud akadeemik Jānis Stradiņš nimetab J. Kursite sõnaraamatut 2006. aasta silmapaistvamate saavutuste hulgas.

LEMBIT VABA

⁵ J. Kursite, *Müütiline aeg lāti folklooris*. – Keel ja Kirjandus 1999, nr 8, lk 551–559.